

Krzysztof P. Skowroński

Krytyczne wydanie dzieł George'a Santayany

Nowa Krytyka 14, 357-361

2003

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Krzysztof P. Skowroński

Vanderbilt University – Nashville

Krytyczne wydanie dzieł George'a Santayany

George Santayana (1863–1952), hiszpańsko-amerykański filozof, pisarz, i poeta, jest jedną z najbardziej intrygujących postaci humanistyki współczesnej; jego dorobek z całą pewnością zasługuje na uwagę, i to z kilku ważnych powodów. Po pierwsze, jego dzieło stanowi próbę pogodzenia tradycyjnej kultury filozoficznej z wyzwaniem współczesności, to znaczy pokazuje, jak filozofia w swym pierwotnym, starogreckim znaczeniu może być jednocześnie otwarciem na wyniki badań genetyki współczesnej czy problematykę globalizacji. Po drugie, nacisk na duchowo-kontemplacyjny stosunek do świata łączy z pragmatyzmem, stając się zresztą jednym z ważnych uczestników tego nurtu¹. Po trzecie, stara się godzić odrzucenie prawdziwości dogmatów religijnych i aksjomatów kultury wraz z uznaniem prawomocności ich wyrażania, dając modelowy przykład tolerancji, tj. takiej postawy, gdzie przyzwolenie i akcepta-

cja są zupełnie czymś innym niż obojętność. Po czwarte, w jego przebogatej spuściźnie, niczym w soczewce, skupia się historia i problematyka niemal całej filozofii europejskiej, wraz z próbą jej podsumowania i wyznaczenia drogi na przyszłość. Po piąte, przedstawia ciekawą koncepcję antropologiczną, łączącą apologię indywidualizmu ze świadomością aksjologicznej i ontologicznej wątpliwości jednostki wobec determinantów natury biologicznej i społecznej. Po szóste, pomimo tego, iż naukę języka angielskiego rozpoczął dopiero w wieku lat 9, stał się szybko jednym z jego klasyków, często przytaczanym w najpoważniejszych słownikach², potrafiąc swe filozoficzne przesłanie przybrać niezwykle atrakcyjnie (dwukrotnie stając się autorem bestselleru – książki miesiąca w USA³).

Pomimo tego, że nie jest on w naszym kraju postacią znaną, jego dzieła nie są tłumaczone, nad jego twórczością nie toczy się dyskusja⁴ – są powody, dla których Santayana może być interesujący właśnie w Polsce i właśnie teraz. Wychowany w ultra-

² Np. *Webster's Third New International Dictionary of the English Language*. Unabridged; *The Oxford Dictionary of Quotations*. Third Edition.

³ *The Last Puritan* (1936) oraz *The Background of my Life* (1944).

⁴ Wyjątkiem jest książka J. Szmyta pt. *Etyka George Santayany*. PWN 1968.

¹ Patrz H.S. Levinson: *Santayana, Pragmatism, and the Spiritual Life*. The University of North Carolina Press 1992.

katolickiej Hiszpanii, niejako poddany nieustannej konfrontacji z kulturą amerykańską, a także, dzięki bardzo licznym podróżom po Europie, obeznany z modą dekadencji przełomu stuleci, wypracował swój własny sposób krytyki i dystansu wobec bliskich także nam zjawisk (liberalizm, amerykańzacja, laicyzacja), z jednoczesnym zamierzeniem ich zrozumienia, a nawet uzasadnienia ich obecności. W ostatnim zdaniu swej ostatniej książki wydanej za życia pisał, że mądrością nie jest ukazywanie tego, co najlepsze, ale zrozumienie – co nie oznacza akceptowanie! – każdego dobra, jakim potrafi cieszyć się życie⁵. Bronił zatem wartości uniwersalnych przed nihilizmem, wrażliwości na to, co nieprzemijające, przed tymczasową sensacją, kultury rozumianej jako uprawa intelektu przed kulturą rozumianą jako uprawa technologii, trudu szukania sensu i piękna na własną rękę i prawa ich wyrażania przed komfortem zdania się na prawdy obiegowe – równolegle zrzekając się prawa do przemawiania w imieniu Prawdy, Słuszności, Wartości i Boga.

Także życie tego człowieka było nie tylko barwne, ale i zgodne z własnym przesłaniem. Podczas szczytu swej kariery zawodowej na Uniwersy-

tecie Harvarda zrezygnował z życia akademickiego i, pomimo ofert takich uczelni jak Oxford, Sorbona czy Columbia w Nowym Jorku, nigdy do niego nie powrócił, całkowicie oddając się pisaniu, podróżom i samotności. Pisał, a także publikował (najczęściej w wydawnictwie Scribner's Sons w Nowym Jorku) z łatwością i temu się poświęcił, w przekonaniu, że na przeszkodzie wolnego filozofowania stoi małżeństwo, uniwersytet i religia. Pomimo stosunkowo znacznego majątku, ostatnią dekadę swego żywota spędził, jako pensjonariusz, w jednym z klasztorów w Rzymie, do samego końca – mimo cierpień spowodowanych rakiem wątroby, a także mniej lub bardziej subtelnych prób nawracania – pozostając przy swych przekonaniach. Jeśli dokonać „dzieła” zaszufładowania Santayany do jakiejś tradycji humanistycznej, to chyba do takiej, którą współtworzą Sokrates, Lukrecjusz, de Montaigne, Goethe, Elzenberg czy Miłosz.

Santayana był pisarzem bardzo płodnym; pozostawił po sobie liczne książki (niektóre z nich kilkakrotnie wznawiane), eseje, poezje, tłumaczenia, dramaty oraz inedita: około 3000 zachowanych listów – nad czym pieczę sprawuje towarzystwo jego imienia. Właśnie z inicjatywy jego założycieli, przede wszystkim J. Lachsa i M. Grossmana, powstała idea *Santayana Edition*

⁵ Zob. G. Santayana: *Dominations and Powers. Reflections on Liberty, Society, and Government*. Charles Scribner's Sons, New York 1951, s. 466.

(obecnie przy Indiana University-Purdue University w Indianapolis, USA), mającego na celu krytyczne wydanie wszystkich dzieł myśliciela – przedsięwzięcie obliczone na publikacje około dwudziestu tytułów w trzydziestu sześciu księgach. Celem wydania krytycznego, jak dowiadujemy się z tomu pierwszego⁶, jest przedstawienie pełnych, poprawionych tekstów, uzupełnionych zgodnie z wolą autora, wiernych maszynopisom, naniesionym na pierwodruku poprawkom i komentarzom – książek Santayany, a także wszystkich jego zachowanych listów, w formie odpowiadającej ostatecznym intencjom autora. Ponadto, wydawcy (William G. Holzberger i Hermann J. Saatkamp, Jr) zdecydowali się w nim na przedstawienie teorii, zasad i procedur edytorskich, na podstawie których całe zamierzenie jest realizowane, na wskazywanie wszelkich źródeł, w oparciu o które podejmowano decyzje, oraz obszernie omówienie i uzasadnienie każdego rodzaju interwencji edytorskiej. I tak, w przypadku każdego z pięciu do

tej pory wydanych tomów wiemy, jak dane dzieło powstawało, która wersja maszynopisu (i dlaczego właśnie ta) uznana jest za wiążącą, mamy podane warianty w przypadku różniących się redakcji tekstu, znamy reakcje Santayany na kolejne edycje jego książek, jego zamiary korekty i uzupełnień, a nawet fragmenty korespondencji z wydawcami odnośnie do oczekiwanych zmian. Każdy tom opatrzony jest też komentarzem wstępnym, zwięzłymi notami przybliżającymi czytelnikowi postaci pojawiające się w tekście oraz indeksem rzeczowym i imiennym.

Dobrze się stało, że całość pełnego wydania dzieł Santayany inicjuje jego, można powiedzieć, autobiografia, *Persons and Places*; czytelnik jeszcze przed lekturą kolejnych publikacji ma szansę zapoznania się z meandrami jego drogi życiowej i zawodowej, wejścia w obszar jego inspiracji intelektualnych, przesłania jego filozofii, a także zostać oczarowanym kolorytem opowieści i lekkością jego pióra. Mało tego, ziszczona została wola Santayany, by dzieło to zostało opublikowane bez żadnych cięć, w jednej części i zaopatrzone w liczne ilustracje⁷. Kolejne dwa tomy pojawiły się w kolejności

⁶ *The Works of George Santayana*. Vol. 1 *Persons and Places: Fragments of Autobiography*. Edited by W.G. Holzberger and H.J. Saatkamp, Jr. Cambridge, Mass.: The MIT Press 1986. Ss. xl, 761; pierwotnie wydana w trzech odrębnych tomach: wspomniana już *The Background of my Life* (1944), *The Middle Span* (1945) oraz wydana pośmiertnie *My Host the World* (1953).

⁷ Patrz *ibidem*, s. 594.

chronologicznej; *The Sense of Beauty*⁸, pierwsza książka (nie licząc dorobku poetyckiego i dramatycznego) Santayany z roku 1896, a jednocześnie pierwsza znacząca amerykańska systematyczna rozprawa w obszarze estetyki, oraz *Interpretation of Poetry and Religion*⁹, pierwotnie wydana cztery lata później, stanowi wykład filozofii kultury. Kolejny tom to szlagier Santayany *The Last Puritan*¹⁰, powieść zawierająca bardzo wiele wątków biograficznych; jej nieco psychologiczny charakter może wskazywać na próbę rozliczenia autora z własną przeszłością i ze współczesną mu epoką. Tom piąty, zawierający korespondencję, składa się z ośmiu części. Niedawno ujrzeliśmy część pierwszą¹¹, zawierającą listy w porządku chronologicznym, wraz z pierwszym, napisanym w wieku lat pięciu, zaś w grudniu pojawiła się część druga¹². Listy opatrzone są – jak wszystkie tomy – przedmową, indek-

sami, obszernymi notami edytorskimi oraz, dodatkowo, skrótowym zestawieniem dat z życia filozofa, i tylko ono budzić może dyskusję. Zamiast dość zwięzłej, jednakowej we wszystkich tomach listów chronologii, nie ma obszerniejszej, a odnoszącej się do okresu, jaki dany tom obejmuje; uczyniono tak najpewniej dla czytelników zamierzających zapoznać się tylko z jedną z ksiąg.

Jedynym zarzutem, jaki należy postawić *Critical Edition*, to brak tłumaczeń wyrażen obcojęzycznych w tomie pierwszym (*Persons and Places*); trudno natomiast nazwać zarzutami drobne uchybienia natury wydawniczej, jakie pojawiają się tu i ówdzie – do takich należy pominięcie na obwolucie pierwszego tomu autora wstępu, i w ogóle niejednoznaczne treści obwolut tylnych, nieliczne pomyłki w opisie zdjęć w tomie pierwszym, czy odpowiednich stron w indeksach, a także niepodanie kryterium kolejności wydawania kolejnych dzieł, co powoduje, iż jedynie czytelnicy zaznajomieni z twórczością filozofa „czują”, że nie jest ona przypadkowa.

Ogólnie rzecz biorąc, całość wydana jest bardzo starannie; zasługa to przede wszystkim wydawców, którzy nie tylko zabiegali o perfekcyjne, rzecz by można, zebranie materiału i jego konsultację, ale także o wsparcie ze strony instytucji, które gwarantowały-

⁸ *The Sense of Beauty. Being the Outlines of Aesthetic Theory*. 1988. Ss. xxviii, 248.

⁹ *Interpretation of Poetry and Religion*. 1989. Ss. xxxi, 291.

¹⁰ *The Last Puritan. A Memoir in the Form of Novel*. 1994. Ss. xli, 747.

¹¹ *The Letters of George Santayana. Book One [1868]–1909*. 2001. Ss. lxiv, 582.

¹² *The Letters of George Santayana. Book Two [1910–1920]*. 2002. Ss. Lxxii, 576.

by sukces temu przedsięwzięciu. Tak więc finansowane jest ono, w dużej części, przez renomowaną agencję federalną promującą nauki humanistyczne¹³, drukowane przez wydawnictwo chyba najbardziej prestiżowej amerykańskiej uczelni technicznej¹⁴; postarano się, by doskonałość pracy edytorskiej potwierdzona była za każdym razem przez komitet wydawnictw naukowych amerykańskiego stowarzyszenia językowego¹⁵, zadbano także, by wstępy do poszczególnych tomów były autorstwa najwybitniejszych „santaynologów” – do realizacji tego zadania zostali więc zaproszeni chyba wszyscy liczący się znawcy Santayany¹⁶. Wymienione fakty utwierdzają w nadziei, że proces udostępniania kolejnych tytułów nie będzie spowolniony. Wtedy czekać nas będzie ucztą w postaci

lektury najdonioślejszych dzieł Santayany: pięciotomowe *The Life Of Reason* (1904–1905), następnie *Scepticism and Animal Faith* (1923) – być może najbardziej reprezentatywna pozycja, gdy chodzi o systematyczny wykład stanowiska filozoficznego, czterotomowy zarys jego ontologii *The Realms of Being* (1927–1940) oraz *summa politica*, wspomniane już *Dominations and Powers*, opublikowane rok przed śmiercią.

Nie jest to pierwsze wydanie dzieł zbiorowych filozofa. W latach 1936–1940 pojawiło się, nakładem Scribners' Sons w Nowym Jorku, 15-tomowe wydanie jego pism (*Triton Edition*); zawierało ono przedruk, w zestawieniu chronologicznym, niemal wszystkich opublikowanych do tego czasu pozycji, jednakże bez jakichkolwiek poprawek i uzupełnień oraz z bardzo skromną ilością komentarzy. I dopiero to, pełne i krytyczne wydanie pism George'a Santayany, przywraca pierwotny kształt jego twórczości, a nam daje rzeczywiście solidną bazę do badań nad nią i jej miejscu we współczesnej humanistyce.

¹³ National Endowment for the Humanities.

¹⁴ Massachusetts Institute of Technology.

¹⁵ Committee on Scholarly Editions of the Modern Language Association of America.

¹⁶ Piszę „chyba”, bo w gronie tym nie dostrzegłem nazwiska J. McCormicka, autora pokaźnej biografii (pt. *George Santayana. A Biography*. Alfred A. Knopf, New York 1987), który przygotował do wydania także marginalia (w dwóch tomach), tj. komentarze i zapiski prowadzone przez Santayanę na marginesach czytanych przez niego książek.